

A Kommentár szerkesztőbizottságának döntése alapján lapunkban megjelent írásai elismerésképpen a 2012. évi Kommentár-díjat PAPP ISTVÁN történész, az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárának munkatársa kapta. A díjat jelen számunk bemutatóján adjuk át, az időpontot honlapunkon tesszük közzé. (A Szerk.)

Papp István: *A magyar népi mozgalom története, 1920–1990*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2012, 282 oldal, 2940 Ft

ISMERETLEN HAZÁNK A MAGASBAN

A népi mozgalom szereplőinek számbavétele, történetének feldolgozása ritkábban nemes, gyakrabban nemtelen viták keresztüztüében zajlott mindig. A Szent István-i Magyarország másik ellenzéki hagyománya, a polgári radikalizmus egy követ fújt a népieket túrve kompromittáló kommunista hivatalossággal, s minden követ megmozgatott, hogy e progresszív eszmeáramlatról minél torzabb kép alakuljon ki és szilárduljon meg a közgondolkodásban. Alighanem a zsigeri ellenszenv táplálta, megfeszített igyekezetnek köszönhető, hogy a népi mozgalom „aktivistái”, a népi írók egyre kevésbé irodalmi munkásságukkal, s még csak nem is az általuk képviselt értékek méltánylásával vagy bírálatával kerültek az érdeklődés homlokterébe, hanem csupán a népi–urbánus vita kezdeményezőiként. Ha abból a megfontolásból vesszük szemügyre a népi mozgalmat, hogy milyen kamatoztatható örökséget hagyott ránk, szellemisége, szemléleti alapvonásai miként élnek tovább napjainkban is, mentesítenünk kell az elő- és balítéletek hatálya alól. Olyan hangot megütve, harag és részrehajlás nélküli, távolságtartó eleganciát kölcsönözve, mint Papp István monográfiája teszi. E könyvnek nem célja, hogy aktualizáljon, részletező elemzést nyújtson, avagy határozottan állást foglaljon kényes kérdésekben, késhegyre menő párbajokat vívjon; mégis fontos küldetést teljesít. Szellemi állapotunk benuhátságát semmi sem mutatja jobban, mint a pusztán tény, hogy a kötet hiánypótló tárgyilagosságával tüntet leginkább, holott huszonöt év is eltelt már a rendszerváltás óta. A motivált olvasó, aki ideológiai kardcsörtetéseink alapzajához szokott, éppen a pengeélen táncoló óvatosságát róhatná fel a szerzőnek, aki azonban kínosan ügyel arra, hogy a pozitívizmusig csupaszított adatgyűjtés sem a jellegtelenség unalmába, sem az elfogult jellemzés lelkesülttségébe át ne billenjen. Dicséretes a szándék, mely a kimódolt mértékletességet igazolja: az új nézőpontból megvilágított népiség a mai politikai fogalmak meritőhálójából se csúszson ki, és a fogódzókat kereső ifjú bölcsészek, politológusok számára is kijelölje az eligazító erejű kezdőpontot, ahonnan kalandozni sokfelé lehet, de eltévedni nem. Papp István tehát elsősorban a szélesebb közönség ismereteit bővíti, s nem a szakmabéliek diskurzusához szól hozzá, mégsem kerülgeti a kritikus vélekedé-

sek, cselekvések megítélését, a véleménynyilvánítást, még ha az általában túl sommás és kifejtetlen is.

Papp István szemléleti eleveenségét, frissességét tanúsítja, hogy a magyar népi mozgalmat nemzetközi összefüggésekbe helyezi, a 20. század elején jelentkező agrárpopulizmus amerikai egyesült államokbeli, argentin és észak-európai változataihoz köti. Ez a gesztus nemcsak azért jelentős, mert bizonyítja, hogy nem egy korszerűtlen szellemi zárványt vesz görcső alá – ahogy az urbánusok tekintettek rá –, de a kutatókat is mélyfúrásokra sarkallja napjainkban, amikor idegennyelvű forrásmunkák, külföldi kitekintés nélkül bajosan tehetnének szert ösztöndíjakra. Az arányaiban túlságosan hosszan bemutatott amerikai „testvérmozgalom” ugyan nem igazán szervesül a központi okfejtésbe, mégis értjük a lényegét: nem egyedülálló jelenséggel van dolgunk. Szívesen olvastam volna komolyabb összehasonlítást a különféle társadalmi berendezkedésű, gazdasági fejlettségű országok agrárpopulista irányzatairól, hiszen a tisztán liberális szabadpiaci modell ellenzése és a teljeskörű jogkiterjesztés követelése frázisszerű, önmagukban laza kötőelemek. Ugyanakkor a – nem csekély mértékű – eltérések kidomborítása is tanulságokkal szolgálna az alapvető bölcséleti dilemma feloldásához, amit a szerző ekként vet papírra: „ők is demokráciát szerettek volna, de mit kell akkor tenni, ha ennek létrejöttére nincs esély?” Miért nem sikerült, sikerülhetett volna-e egyáltalán a magyar történelemben ugyanaz, ami Nyugaton, és Nyugaton valóban egyértelmű siker-e, amit mi annak tartunk: a politikai közösség modernizációja és demokratizálása? A magyar agrárpopulizmus máig folytatható – sőt folytatandó! – hagyományának ugyanis éppen ez a kulcsmozzanata: meg kell vitatnunk és közös erőfeszítéssel meg kell oldanunk a közösség problémáit. Ám ehhez a nyugati minták másolása elégtelen, részint azért, mert Kelet-Európában (vagy inkább Közép-Európában) eltérő adottságokkal, körülményekkel számolhatunk. Részint pedig azért, mert átültetni kizárólag intézményeket lehet, ám az intézmények funkciója – ez szervezetszociológiai törvényszerűség! – nem csak a struktúrán múlik: adott intézmény ugyanolyan feltételek közepette is működhet diszfunkcionálisan, ha nem rendeltetésszerűen alkalmazzák. A könyv 1990-ig tárgyalja a népi mozgalmat, így nagyjából az 1987-es lakiteleki találkozóig, ezért nyitva marad a kérdés: vajon a rendszerváltás mennyit valósított és őrzött meg a népi írói hagyományból, ezt az örökséget elfogadta-e? Erre külön monográfiában kereshetnénk választ, de talán nem elhamarkodott megállapítanom, hogy a rendszerváltást sem a népi, sem az urbánus szellemiség nem hatotta át, de mindkettő befolyásolta – mégsem lettünk az Occidens csatolt része.

Ama magasztos eszme, hogy igazságos rend csak akkor jöhet létre, ha a veleszületett társadalmi státusok megmerevedése és a kontraszelekció helyett az egyéni teljesítmény válik a mobilitás fokmérőjévé, a népi mozgalom követelései óta sem vesztett jelentőségéből; máig megoldatlan, hogyan alapítható egy kiterjedt, szorgalma és tehetsége révén boldoguló középosztály bázisára a politika és a nemzeti kultúra. Mai tapasztalatunk igazolja Arisztotelészét, hogy tudniillik nincs demokrácia anyagilag viszonylag független, szilárd kulturális értéktudatú, autonóm észjárású polgárok nélkül, s az efféle társadalmi réteg nem meghatározó politikai közösségünk életében. Aki anyagilag független, annak

jószérivel nincs valódi kultúrája, aki autonóm észjárású, az anyagilag kiszolgáltatott – posztindusztriális cselédsorba jutott –, a szilárd kulturális identitás pedig nem alkotóeleme a politikai krédóknak. Nem véletlen, hogy a kommunizmus legfélelmetesebb ellenfele a népi mozgalom volt, hiszen a polgárosodás és a szolidaritás, a republikanizmus és az értékközpontú kulturális identitás elveinek összeegyeztetésével ez a szellemi irányzat tette a legtöbbet a „helyes egyensúlyérzékű” – ekként jellemzi találóan Márkus Béla Szabó Zoltánt – politikai közösség kifejlődéséért. Vajon hány millió, identitásában megroppantott kultúrszellért kellene 2013 Magyarországon beemelni a nemzetbe, hogy elsajátítsa a klasszikus polgári mentalitást, ne elvegyüljön a globális szociomasszába, hanem kiváljon szabadon választott alattvalói helyzetéből? Aki akarja érteni a semkommunistává – mint Erdei Ferenc –, sem szélsőjobbodalivá – mint Sértő Kálmán – nem avanszált népiek nem egalitárius, de az egyenlőségre törekvő, nem libertárius, de az egyén szabadságát hirdető, összetett gondolkodásmódját, egy következtetést biztosan levon: az individuumot a nemzeti (sors)közösség teszi szabaddá. S ez élesen elkülönül a rendszerváltás utáni urbánus felfogástól, amely szerint a városi milió feloldódik a nemzetközi kényelemfaktorokban. Így pedig a közösség nem *polis*ban él, amelynek *agoráján* a közügyekről folyik a szó, hanem *urbs*ban, ahol csak a kommunikációs eszközök kapcsolják össze a lakókat.

A népi–urbánus vitához való *viszonyulás* az ötvenes évektől fogva mérgezi a magyar politikát és kultúrát, amiért ez a szembenállás – a máig élő hiedelem szerint – kártékony hatású és felszámolandó. A szellemi élet „pacifikálása” mindig a fennálló rendet, uralkodó rezsimet szolgálta – és szolgálja ma is! –, amelyiknek nem kedvez, ha versengő nézetek és nyelvek is forgalomban vannak. Nyelvünk, mely az időmértékes verseléstől a metafizikai absztrakcióig világokat kormányoz, a rendszerváltás óta egyre alkalmatlabb közös ügyeink árnyalt kifejezésére. A népi mozgalom legfontosabb tanulsága, hogy nyelvet talált, ráadásul olyan nyelvet a társadalomjobbításhoz, amely mostanáig kiapadhatatlan forrásunk (lehetne): esztétikai műgond párosult diskurzusetikai helytállással és pionír bölcséleti terepmunkával. Mert bizony égető politikai filozófiai alapkérdésekkel vet számot mindegyik író, nemcsak Bibó, a jogfilozófus, de – *horribile dictu* – egy olyan *poeta natus* is, mint a „fekete bojtár”, Sinka István. A nyelvi invenció elválaszthatatlan a politikai innovációtól, egyik a másikra támaszkodik. A „progresszív reakció”: a társadalom alatti rétegek integrálása a politikai közösségbe – sőt kultúrahordozó középosztályi rangra emelése! – a poétika laboratóriumában végbemegy; az irodalom perlokúciós akta formálja a történelmet, valahogy úgy, ahogy Illyés fogalmaz: „ki szépen kimondja / a rettenetet, azzal föl is oldja”. Eötvös József a helyes államrend alapzatára a hagyományörző és önkorlátozó liberális arisztokráciát helyezte, Bibó István az önmagát a tehetségéből értelmiségi pályára felküzdő, alkotó polgárt. A népi szociográfusok a dekadens, valóságtól elszakadt, félvilági urambátyámok helyett a kozmosz, az etnosz és a démosz egységben-látásával teremtett szimbólumot, a magyar parasztot. Sokuk időről időre beleesett abba a csapdába, hogy az etnikai, a szociális és a demokratikus dimenziókat mindenáron össze kívánta kapcsolni, s így bizonyos mondataik a szöveg és a történelem kontextusából kiragadva nem tévedésnek, hanem bűnnek nyilváníthatók. Az elsővonal-

beli írók veretes munkái viszont csak hamisan vádolhatók. S hogy társadalmi modelljükben a valóságirodalom „kemény tényei” apodiktikus megfeleltetéssel ábrázolhatatlan jelképpé finomodnak, jól mutatja Szabó Dezső ellenmondásos igazságkeresése: a város nem csupa dekadens romlottság, körülfonó szecessziós inda, és a faluból sem pusztán az atavisztikus ősi energia sugárzik. Ahogy a kérdésfelvetések, a népi irodalom válaszai sem egyszerűsíthetők le végletesen, hiába egyes ideológusok igyekezete. Megmosolyogtató, hogy a lobogóra tűzött Bibót alig-alig értelmezik a maga helyén, sem melléfogásai, sem beigazolódott diagnózisai nincsenek tételesen felleltározva. Bezzeg Németh László *hígmagyar–mélymagyar* ellentétpárját tilalmas jóindulatúan megközelíteni, pedig enélkül a – semmivel sem egyértelműbb, inkább intuitív, mintsem verifikálható – *hamis realista – túlfeszült lényeglátó* dichotómiája sem született volna meg. Mi egyebet másol pedig e séma, mint *sein* és *sollen* ősi filozófiai distinkcióját? Nem túlzás állítani, hogy a filozófia történetében is kivételes módszertani bravúrt vittek véghez a népi írók, amennyiben ontológiai, szociológiai, esztétikai antinómiákat oldottak fel az esszé és a szociográfia stiláris eszközeivel, mindebből sajátos episztemológiai következtetéseket vonva le. Bibó is, Németh László is mitizált, megérteni nem akart gondolkodói a magyar művelődéstörténetnek, hitekkel és előítéletekkel kivert cölöpvárakba sáncolta őket a kánon. Papp István következetes tényisztelete a kiszabadításukra irányul, elsősorban a politikátörténet felől közelít, a lapalapításokra, a Nemzeti Parasztpárt alakváltozataira koncentráló kronológia vázát és a népi mozgalom értékelésében – önkényesen vagy magától értetődően – kiemelt szerepet játszó események értelmezési keretét adja. Néhány mondatban ugyan, de határozottan körvonalazza, hogy a Gömbös-féle konzultáció nem a népiek megalkuvása volt, kimutatja, hogy Némethet és Illyést miként próbálta ártalmatlanítani az – N. Pál József kifejezésével élve: „dupla fenekű” – kommunista propaganda, s mégis miként állták meg helyüket, a hírhedt népi írókról szóló párthatározatot milyen cél vezette, s miféle rafinéria manipulálta az 1957-es ENSZ-level aláíróit (már akiknek *ab ovo* nem hamisították oda a nevét). Nincs híján azonban a könyv a helyreigazító bírálatoknak sem: „Sajnálatos módon a népi mozgalom tagjainál is nagyon sok esetben elmaradt annak őszinte feltárása, mérlegelése, hogy miben tévedtek a háború idején, mit láttak rosszul [...] nem igazán következett be a háborús évekkal és a holokauszttal való szembenézés.” Bár a szerző nem taglalja részletesen – csak néhol, egy-két cikk felemlegetésével –, ki és pontosan mivel nem nézett szembe, az – joggal! – sokuk szemére vethető, hogy nem ismerték el: a holokauszt után a „zsidó” szót nem lehet ugyanazzal az akcentussal ejteni, mint előtte. Szabó Dezső németellenes tirádáit sem mentegethetjük pusztán az-
zal, hogy a náciizmus árnyékában írta őket, a svábok kitelepítését pedig nem élte meg.

Túlzó – bár didaktikailag méltányolható – leegyszerűsítés azonban a könyv egyik vezérgondolata, mely szerint a Szabó Dezső „nemegyszer nyers és elnagyolt kérdésfeltevésével” indult mozgalom igazságkeresését Németh László finomította, de „a végső letisztázás teendőit Bibó István végezte el”. A mai politikai diskurzus centrumában álló bibói örökségért folytatott küzdelemből Papp István is kiveszi részét, hogy a hajlíthatatlan demokráta védőszárnyát borítsa a népi írókra. Szerencsétlennek, de inkább fölöslegesnek találom ezt a stratégiát, amit Bibó elméleti képzettsége és jogász nimbusza indokol, nem

pedig lényeglátása. Meglehet, hogy demokrácia és a haladáselv egy jogfilozófus szájából hitelesebbnek hangzik, ám Bibó legnagyobb gyengesége, hogy éppen szakmájában teljesít rosszul, hiszen kimondottan (neokantiánus) jogbölcseleti művei nem túl eredetiek. Ez irányú munkássága – Zsidai Ágnes könyvcímét idézve – „torzó” maradt, fogalomhasználatára pedig könnyen kikezdzhető. Miben is áll a hön áhított nyugati – holland – demokrácia modellje? Bibó válaszai, főként a kritikus pontokon, esztétikai természetűek (például a műgonddal alkotó polgár eszméje). Harmadikutas elköteleződését is aláássza, hogy 1945 után a Szovjetunió és a Nyugat között evickélő – egyáltalán nem rossz értelemben vett – machiavellizmus hatja át, s nem a szabad piacot korrigáló szolidaritás vagy a mintakövetést szelídítő nemzeti sajátosságok elve. Ekként süt át a nemzetközi politikai helyzet „bénultságáról” írott könyvében a politikusi babérokra pályázók mímelet naivsága, amely már a monográfia keletkezésekor is kiütközhetett. Bibó sokkal inkább Németh László és Szekfű Gyula érvényességi körében alkotott maradandót, vagyis esszéistaként, ám semmiképp nem betetőzője, végső tisztázója a népi gondolatnak.

Ez az „esszéizmus”, a felelősen kossuthozó citoyen-magatartás, mely egyaránt nevezhető – némi gúnyos éllel – túlfeszült lényeglátásnak és öntudatos, közösségérdekű cselekvésnek, kétségtelenül a legvonzóbb tulajdonsága a népi mozgalomnak. Mi más tesz izgalmassá és egyedivé egy kulturális hagyományt, mint a kultúrába beidegződő diskurzusok, amelyek banális csetepatéokra, személyeskedő purparlékra, maliciózus oldalvágásokra éppúgy ragadtatják a résztvevőket, mint mély merülésű álomlátásra a jövővendőről, feledhetetlen verssorokra, letörölhetetlen festményekre? A századelő eszmei vitáiból Adyk, Németh Lászlók, Czigány Dezsők, Jászi Oszkárók és Bibók emelkedtek ki, az alságos összeborulás pedig nem békét, hanem sivárságot hoz, a gondolkodás kiszolgáltatottságát az áhított konszenzus helyett. Kortárs öklözéseink színvonaltalanabbak a legdörébb népi–urbánus pengeváltásnál, miközben műemlékké nyilvánítanánk a bokszsákat is. Papp István könyvét azon a nyomtávon érdemes tovább lapoznunk, hogy mit kezdünk *valójában* a népiség hagyományával, s mit *kezdhetnénk* vele, ha nem tékozolnánk el bőséges tartalékainkat. Ínséges idők járnak, töltekeznünk kell. Milyen vitákat szükséges fölleveníteni ahhoz, hogy a nemzeti kultúra virágozzon, és melyekről ne essék egyetlen szó sem?

Egy olyan szélesen hömpölygő, gyors sodrású mozgalom, mint a népi íróké – amely ideológiailag nem, legfeljebb fő célkitűzéseiben, a problémák gócpontjainak kijelölésében és nyelvhasználatában egységes –, könnyen stigmatizálható, hiszen valamennyi szereplőjének minden egyes mondatát nem szavatolja évszázados ítélőerő. Helyénvaló, hogy egy efféle kismonográfia, tömör áttekintés nem tárgyalja – legfeljebb utalásszerűen – a népiek más eszmekörökhöz fűződő kapcsolatát, nem ássa be magát a lövészárókba s vesz fel védekező harcállást, hanem önelvűen elemzi a népi írók törekvéseit. Mindössze három eszmeáramlattól határolja el a magyar agrárpopulizmust: az 1980-as, 1990-es évek neopopulista, „tisztázatlan politikai irányzatú, de néhány esetben egészen egyértelműen a szélsőjobboldalhoz sorolható” alakváltozataitól, a völkisch ideológiától és a narodnyikoktól. A neopopulizmussal – ha tovább gondolkodunk – a polgári radikalizmus kortárs örökösei bélyegeznék meg mindazokat, akik a népiség kérdésfelvetéseit

nem tartják meghaladottnak. Míg a „népiesch” mint az alságos, fasisztoid népieskedés – amely antidemokratikus, kirekesztő –, és a Tündöklő Jeromos-féle társadalommérnöki népámitás – a narodnyikok – összerosása a népi mozgalommal inkább a kommunizmus technikája volt. A borító *pop art* fényképalbuma is azt sugallja, hogy az írók törekvései nemcsak korszerűek voltak, hanem a republikanizmusig demokratikusak. Ők – tapasztalataikból kiindulva – egy egész közösségért éreztek egyéni felelősséget, és nem az egyéni tapasztalatokból leszűrt követeléseket igyekeztek ráerőltetni az egész közösségre.

A mai kulturális és politikai elit sem viszonyul éretten és értően a népiséghez. Egyfelől az antiszemitizmus vádja időről időre alágyújt az inkvizíciós máglyáknak – éppúgy, miként a kommunista propaganda szorgoskodott egykoron –, hogy olyan nyelvpolitikai szorítóba kényszerítse ellenfelét, ahonnan nem távozhat ép bőrrel. A liberális retorika, amely sekélyes és anakronisztikus, nem törődik sem az urbánus, sem a népi hagyomány értelmével, úgy élesztgeti a húszas–harmincas éveket, mintha ugyanott húzódnának a törésvonalak ma is, mint akkor, csak éppen a népi mozgalom – társadalmi bázis és „tehetős alkotó” híján – nem lenne többé. Másfelől viszont, konzervatív oldalról, a legjobb népi íróktól – Szabó Dezsőtől, Móricztól, Németh Lászlótól, Kodolányi Jánostól, Szabó Zoltántól, Illyéstől, Sinkától, Nagy Lászlótól – minőségben és éleslátásban egyaránt elmaradó Wass Albert, Tormay Cécile, egy Tamási Árontól, Páskánditól, Sütőtől pedig fényévekre eső Nyíró József írásművészetét lapátolnák a *mainstream*be valamiféle rosszul felfogott polgári ethosztól és kereszténynek tetsző világnézettől hajtva. Megrökönyödteti a buzgó teoretikusokat, hogy a magyar politikai filozófia az irodalomból táplálkozott évszázadokon keresztül, amennyiben Zrínyi Miklós nemcsak a magyar Torquato Tasso, de Althusius és Spinoza is. Németh László kora legfrissebb szellemi áramlatait csatornáztatta be esszéibe, regényeibe, drámáiba is, és – mint bizonygattam – Bibó sem tudományos, jogelméleti tanulmányaival alkotott maradandót, hanem esszéivel. Egy esszé mindig inspiratív, sőt provokatív. Nem mintha Spengler vagy Ortega nem lett volna ugyanolyan szemtelenül ingerlő, mint Németh László, de a rókalelkű félremagyarázások profeszionalizmusa szintén a magyar kulturális hagyomány összetevője. Ma Bibót is kizárólag mint a politikai korrektség előfutárát, kilúgozva kanonizálják, csak hogy be ne lessünk a „demokrácia” címkéje mögé: mi az, amit éppen e védjegy oltalmában árusítanak.

A valódi hamisság abban nyilvánul meg, hogy az omnipotens irodalom intézményétől lassacskán minden hatáskört elvon a szellemi restség. Égető, súlyos gondokról nem beszélünk, vagy ha szóba is kerülnek, senki nem érti őket, vagy ha értenék is, senki nem értesül róluk. Politikai megújulást várunk szerte Európában, s egyetlen politikai közösség sem újulhat meg kulturális robbanás nélkül. A népi mozgalom minden eredménye összegződik a bartóki modell elméletében: a *genius loci* népművészete a nyugati magaskultúra fellegvárából szemlélve nyitja meg az egyetemesség távatát, a szorgos gyűjtőmunkával lejegyzetelt konkrétumok az irodalom nyelvén transzcendálnak. Vagyis a népi írók az archaikust feltárva és értelmezve ráleltek az autentikusra, s ez a művészi eljárás történelmi horderejű lett. Már Szabó Zoltán is gyakorta ostorozta a parasztságot, amiért népzene helyett mulató cigányzenét hallgat, népviselet helyett a polgári ízlésvilágban kifordított „műmatyót” ölti magára. De az értelmiség, a helyes egyensúlyérzékű,

átmentette a korokon azt, ami különben elveszett volna, a más népekkel, nemzetekkel összekötő sajátost. Immár sem paraszti, sem valódi értelmiségi kultúra nincs, hogy bármi fölemelje, megigazítsa süllyedő, felresikló párbeszédeinket, értékekkel telítse az anómiát, hevítse a rideg, törtető cinizmust.

Félve summázom a népi mozgalom értelmét: honnan újulunk meg úgy, ahogyan egykor a paraszti kultúrából, és hogyan térképezhetjük, mérhetjük fel ismét országunkat, ismeretlen hazánkat a magasban?

Falusi Márton

MAGYAR POPULISTÁK

A magyar népi mozgalom tudományos besorolásának és leírásának problémája egy kis részben azonos azzal, amit a klasszifikáció nehézségeinek nevezhetünk. A modern és posztmodern világban megszámlálhatatlan olyan társadalmi törekvés, mozgalom, politikai és kulturális áramlat van jelen, amely szerencsére nem nagyon igazodik a tankönyvi osztályozások sablonjaihoz; az Európában az elmúlt két-háromszáz évet domináló liberális társadalomfejlődési modell fő fogalmihoz, társadalomalakító doktrínáihoz és bejáratott reflexeihez, sem pedig a mindezeket képviselő ideológusok ajánlataihoz. Nem írhatók le egyértelműen sem a konzervativizmus, sem a liberalizmus, sem a szocializmus kategóriáival, nem sorolhatók megnyugtatóan egyik fő eszmeáramlat egyik változatához, sőt a köztük létrejött legkülönbözőbb keverék és köztes variációk egyikéhez sem. E sokáig az eszmetörténeti senkiföldjén várakozó, nemritkán tévesen azonosított jelenségek jelentős része (ha nem is az összes) számára kezdtek el használni különböző társadalomtudósok, továbbá történészek és irodalmárok a „populizmus”, „populista” összefoglaló kategóriáját. Maga a szó – John Hicks először 1931-ben megjelent, a 19. század végi amerikai farmermozgalomról szóló monográfiájának egyik lábjegyzete szerint – egy Overmyer nevű kansasi farmerpolitikus elméjében fogant meg, amidőn az akkoriban alakult, létrehozói részéről „harmadik párt”-nak (*third party*) is titulált People's Party irányvonalát kívánta jellemezni a nép-pártiság értelmében.

Azóta igen változatos pályát futott be ez a fogalom, a politikatörténet egyik legzavarosabb, legsokértelműbb és legtalányosabb szavává vált. „Sokkal jobb volna különböző szavakat kigondolni a benne rejlő különböző jelenségek leírására” – mondja Margaret Canovan angol politológus 1981-ben megjelent alapvető könyvében (*Populism*), amelyben azonban nem ezt tette, hanem bemutatta a világban populizmusnak nevezett politikai jelenségek főbb típusait. Hétrészes leíró tipológiájának első három típusa az agrárius populizmust fogja össze, a további négy pedig a politikai populizmus körébe vág. A hét típus a legváltozatosabb módokon keveredhet egymással, különböző szindrómákat alkotva. (Canovan könyvének összegző fejezete magyarul a szombathelyi Életünk folyóirat 1991. decemberi számában jelent meg.)

Papp István valószínűleg a legpragmatikusabb eljárást választja, amikor elkerüli a terminológiai zűrzavarban való elmerülést, vagy másként mondva: a túlbonyolított populizmus-fogalom gordiuszi csomójának kevés sikerélménnyel kecsegtető bogozgatását. Miután Borbándi Gyula és Bibó István nyomán kijelöli a magyar népi mozgalom helyét a világ populista mozgalmainak sorában (s még véletlenül sem mondhatunk „világpopulizmust”, szemben akár a világszocializmussal, akár a világkapitalizmussal), és röviden bemutat néhány nagyfontosságú populista mozgalmat a 19–20. század történetéből, a „konkrét dolgok konkrét elemzésére” tér. Vagyis miután megállapította a magyar populizmus tipológiai hasonlóságát a liberális kapitalizmus elégtelenségét felismerő s lényegi reformját kezdeményező egyes más jelenségekkel, a továbbiakban már nem másokhoz méri, hanem saját magyar kontextusában vizsgálja és a saját magyar nevével nevezi meg a magyar mozgalmat.

Elsősorban nem is „vizsgálja”, hanem bemutatja. Célja a teljes történet áttekintése a szellemi elődöktől a hagyomány őrzőiig, az 1920-tól, Szabó Dezső csillagának felívelésétől az 1990-es választásokig terjedő időszakban. Egyben kívánja látni a mozgalmat, egyéneit és szakaszait, noha különben, helyesen, széttartónak, laza szerkezetűnek nevezi. Nem is lehetne másmilyen egy körülbelül tucatnyi kiemelkedő színvonalú, egymás iránt szolidáris, mégis öntörvényű alkotót magában foglaló, egyetlen vezéregyéniséget maga fölött el nem ismerő, ilyen ki sem termelő mozgalom. Hangsúlyozottan nem a népi–urbánus vita történetét írja, noha nem kerülheti meg kivált e szembenállás első, bizonyos értelemben klasszikus megnyilatkozásainak számbavételét. Felvillantja a téma iránti személyes kötődésének önéletrajzi motívumát, ám tudományos tárgyilagosságra törekszik, mint mondja: sem bírálja, sem védőügyvédje nem akar lenni a népieknek. Nemcsak a töredékeiben talán még létező „művelt nagyközönséget” célozza meg, munkáját a szakmának is szánja; pontosságra és adatgazdagságra törekszik. E törekvése nagy általánosságban sikerrel jár. Ismeri és felhasználja a téma legfontosabb irodalmát, magukat az elsődleges forrásokat is, s ha mégis adódik hiányérzetünk itt-ott, az alighanem a kézikönyvszerű tömörségből adódik. Papp István minden fontos témáról szólni akar a viszonylag szerény terjedelmen belül, a teljes történetről, az egész problematikáról, minden számottevő egyéni életműről és gondolatvilágról, s így néha – némi túlzással szólva – már-már aforisztikus tömörséget, sűrítőképességet és lényeglátást kellene feltételeznünk a részéről. Ő ennek az esetek többségében meg is felel: egyik-másik altémáról vagy némelyik alkotóról szóló összefoglalásai egy-egy tömör kézikönyvfejezet vagy éppen bőséges lexikonszócikk szerepét is betölthetnék. Néhány esetben azonban hiányzik az árnyaltabb kifejtés, a körülmények és a tényezők körültekintőbb és részletesebb mérlegelése, a drámaian nehéz századközép körülményeibe való empatikus belehelyezkedés. Ennek birtokában kissé nagyobb megértéssel tárgyalhatná például Veres Péter „faji” eszmélmékedéseit, észrevehetné azok szerves összefüggését az író öregkori „társadalom-élet-tani” töprengéseivel, amelyek számos, a mai „zöld” gondolkodás irányába tartó, előremutató elemet tartalmaznak. Ugyancsak a vázlatosabb-tömörebb, és persze a „szakmai” jelleggel hozható összefüggésbe, hogy a fejezetenkénti irodalomjegyzék kizárólag olyan műveket sorol fel, amelyeken már a megjelenés helye (kiadó, folyóirat) által vagy a műfaj

szigorúsága révén szerepel a tudományosság pecsétje, míg másokat, amelyek nélkülözik ezt a fajta hitelesítést, sajnálatosan nélkülöz. (Egyetlen példa: az 1970-es évek népi ellenzéki sége aligha ismerhető meg kellően Für Lajos érdekesítő emlékezése nélkül, amely a szerző „Fölrepülni rajban...” című könyvében, Püskiéknél látott napvilágot, és Papp István irodalomjegyzékében nem szerepel.)

Papp az utóbbi idők populizmusnak nevezett jelenségeit szerte Európában minősé- gileg másnak tartja a korábbiaknál, ugyanakkor két eltérő minőségű „hullámot” különít el a magyar népiek történetében is. A harmincas évek mozgalmát a modernizáció sa- játos, harmadikutas, parasztságra építő programjával azonosítja, s az 1939–1949 közti évtizedet tartja (kissé vitathatóan és nem is kellő indoklással) fénykorának, csúcside- szakának. Ezzel szemben az 1970–80-as évek értelmiségi mozgalmát a diktatúra körü- ményei között kényszerűen kulturális téren megmaradó reformmozgalomnak véli, és másképpen is nevezi: „nép-nemzeti ellenzéknek” hívja. Ezt a jelzőt maga ez az értel- miségi csoport sosem használta saját jellemzésére, és van is a „nép-nemzeti” szónak valami enyhe avítas, 19. századi lehelete, ami nem illik a csöppet sem anakronisztikus törekvésekhez. Egy -i képző hozzátétele (népi-nemzeti) máris elfogadhatóvá tenné, 20. századivá emancipálná a kifejezést.

Az 1979-ben született szerző műve hiánypótló szerepet tölthet be, ha viszonylag szé- les körben eljut a fiatalabb olvasókhöz. A könyv borítóján nem fog múlni: Andy Warhol is készíthette volna, igazán figyelemfelkeltő látvány. Ha célt ér vele a kiadó, akkor sze- rintem megbocsátható a populizmusnak a pop-arttal való, kissé meredek egybejárta- tása. Fontos volna az is, hogy könyve nyomán a történettudomány és az irodalomtörté- net, de akár néhány más diszciplína is újra nagyobb figyelmet szenteljen a modernség negyedik nagy eszmeáramlatához tartozó magyar népi mozgalomnak. Amely a benne részt vevő tucatnyi nagyformátumú alkotó, az általuk felhalmozott szellemi értékek és többévtizedes politikai szerepe révén nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedik a klasszikus populista mozgalmak közül. Magyar vonatkozásban pedig, talán a keresz- tényszocializmus mellett, ez az a szellemi és politikai áramlat, amely a minden oldalról igen erős szándék ellenére tulajdonképpen a mai napig nem kompromittálódott sú- lyosan. Egyes tagjainak politikai tévedései, megalkuvásai, emberség és magyarság örök eszményétől való időleges, elméleti és gyakorlati eltávolodásai ellenére sem. Ezeket a hibákat, egy-két kirívó esetben pedig (egyfelől leginkább Erdélyi József, másfelől leg- inkább Darvas József esetében) bűnöket Papp István gondosan számon tartja, és a most már elégséges távlat birtokában többnyire elfogadhatóan értelmezi is – egyik esetben sem jut azonban a mozgalom egészét megkérdőjelező következtetésre. Ellenkezőleg, joggal úgy vélekedik, hogy a népi mozgalom teljesítménye sokkal jobb, mint a jelenkori emlékezete. A „harmadik út” jegyében „értelmes, koherens reformprogram” született a népiek körében, amely választ kínált a Trianon utáni Magyarország társadalmi prob- lémaira, s amely a megfelelő módosulásokkal továbbélt 1956-ig. Papp István dicséretes bátorsággal ismeri fel és el azt, amit korábban Bibó és az eseményeket az emigrációból szemlélő Kovács Imre is határozottan vallott: a népiek nagy igazolása volt a forrada- lom, amelynek a harmadikutas gondolatrendszer volt a jellegadó ideológiája. E tény

egyébként a maga faramuci módján a népiek megosztását célzó 1958-as párthatározat is elismeri.

Borbándi Gyula, Salamon Konrád és Gombos Gyula összefoglaló művei (*A harmadik út* című egészen kitűnő öregkori Gombos-művet sajnos hiába kerestem a felhasznált irodalom jegyzékében), továbbá sok-sok más jeles, középkorú és főleg az idősebb nemzedékekhez tartozó vagy már eltávozott szerző tanulmányai után nagy jelentősége van annak, hogy számos jel szerint az új értelmiségi nemzedék is érdeklődik a népi írók és mozgalomuk iránt. E nemzedék tagjaként, a népi kollégiumi mozgalomról szóló értékes monográfiája után a krisztusi korban lévő kutató érzelmi alapozású, mégis arányos, tárgyilagos, nagy anyagismeretre épülő és sokatmondó könyvet tett le az asztalra. Általános értéke mellett, az eddig említettekén kívül is sok-sok értékes részeredményt mutat fel, miközben véleményem szerint néhány lényeges ponton nem tudott vagy meg sem próbált elszakadni az eddigi recepció mélyen berögzült közhelyeitől.

Szemnyitogató, ahogyan Kovács Imre agrárpolitikai vízióját ismerteti, annak gyakorlatias jellegét hangsúlyozva, szemben az elméleti tudós Erdei Ferenc munkásságával. Akinek ugyan lehetett szerepe a hatalom és a meggyötört földművelő társadalom hatvanas évekbeli *modus vivendi*jének megtalálásában, de az akkor megvalósult modell előnyös vonásaival számos tekintetben inkább Kovács Imre elképzeléseire hasonlított. Ugyancsak koncepcionális különbségre vall a korábban elterjedt Illyés-képhez képest a *Csizma az asztalon* című 1941-es esszékötet értékelése. Eszerint Papp István a társadalmi távlatvesztést emlegető baloldali szerzőkkel szemben éppen hogy pozitív üzenetet lát a vidéki életforma dicséretében. Abban a ma is igen időszerűnek tetsző javallatban, amelynek a lényege talán, hogy a józan eszünkre és hagyományainkra meg kreativitásunkra támaszkodva boldoguljunk, s tudjunk örülni az életnek válságok idején is. (A GDP alakulásától teljesen függetlenül – aktualizálhatnánk tovább a gondolatot.) Nemkülönben lényeges Papp azon észrevétele, hogy a Horthy-kor társadalma korántsem volt az a merev struktúra, amilyenek ma is tartani szokás annak ellenére, hogy napvilágot láttak az ezt cáfoló érvek és adatok is (például az általa nem említett Nemeskürty István munkáiban). Ugyancsak lényeges megállapítás, hogy Szabó Dezsőnek a korszak elejétől szétsugárzó hatása a középosztályi magatartás megváltozását, a biztrai Farkas Ferenc-szerű középosztályi személyiségek feltűnését, sőt a korszak társadalmi elitjének (Teleki Pál, Szekfű Gyula stb.) részleges meggyőzését eredményezte az 1930-as évekre. Mindez hozzájárult a népi mozgalom 1940 körüli virágzásához, s bár nem bizonyítható, de bizonyára fokról fokra megnyitotta volna az utat a rendszer szerves átalakulása előtt, demokratikus reformokhoz vezetett volna, beleértve a földreformot is. Ám a nácizmus egyre szélesebb körű érvényre jutása, majd a háború kimenetele véget vetett a népiség „csúcsidőszakának”. (Papp István szerint ez ekkor még nem szakadt meg, hanem tartott 1949-ig.)

Ami a korábbi értékelések sablonjait illeti, azok némelyikét továbbélteti e könyv. Aligha konformizmusból, hanem bizonyára azért, mert a szerző elfogadja igazságtartalmukat. Ezek egy része a népiek felfogásában is jelen volt, míg másokat a róluk szó-

lók honosítottak meg. Leegyszerűsítve talán azt mondhatnám, hogy a progresszivista, haladás-elvű gondolkodás automatizmusai működnek némely megállapításban, noha egyik-másik berögzült ítélet még e gondolatvilág keretein belül is megkérdőjelezhető volna. Ilyen például Ady politikájának kritikátlan elfogadása, szembeállítása Rákosi Jenő és Tisza István magatartásával és nézeteivel. Nincs itt helye az érvelő kifejtésnek, de szerintem már túl vagyunk annak pozitívumként való felemlítésén, hogy Ady „tagadója volt ennek a régi Magyarországnak” – amelyet nem annyira tagadni, mint inkább, *mutatis mutandis*, megtartani kellett volna valamiképpen. Túl lehetnénk már azon is, hogy Rákosi Jenő hiteltelenítésére elegendőnek tartsuk pusztán tanainak józanságát kétségbe vonni, különösebb vizsgálat vagy akár belegondolás nélkül. Ugyancsak nem tekintem indoklást alig kívánó érdemnek, hogy Szabó Dezső „a hivatalos, önmagát keresztény-nemzetinek nevező Magyarországgal való radikális, kérlelhetetlen szakítást” testesítette meg. Már csak azért sem, mert ha ezt a népiekre általában is igaznak tartanánk, akkor aligha érthetnénk meg, hogy miért is mentek el Gömböshöz 1935-ben, vagy miért is örültek szívből a területi revízió sikereinek. Nem is beszélve a változatos egyéni életutak egy-egy markáns kanyarjáról, amilyen például az eredetileg Szabó Dezső szárnyai alól kiröppent Féja Géza negyvenes évek eleji kormánypárti időszaka volt. A jelentős népi írók munkásságának remek áttekintéseiből megtudhatja az olvasó, hogy nagy részük a polgárosodás elhibázott voltában látta a vidék bajainak gyökerét, és azt is, hogy többé-kevésbé elvetették, de legalábbis nem hangoztatták az integrális revízió eszméjét. Helyette többen, az élen Németh Lászlóval, a Duna-völgyi népek együttműködésének nagyon emberséges gondolatát helyezték előtérbe. Érthetőnek találok, ha ez a tömör monográfia nem tér ki mindenre, de azért jelzem itt, hogy utóbbi témában a népiek egy részének álláspontja, beleértve Szabó Zoltán némileg túlértékelt *Szerelmes földrajzát*, az azóta történtek fényében meglehetősen naivnak és utópisztikusnak minősíthető. Ami pedig a bajok gyökerét illeti, ahhoz is újabb szempontokat nyerhetünk, ha a népiek oknyomozásait tágabb szellemi összefüggésrendszerbe helyezzük, s számításba veszünk olyan, a mozgalommal csupán a perifériáin érintkező gondolatvilágokat, mint amelyet a világválságot évezredes távlatokban vizsgáló Hamvas Béla vagy a keresztény egyházak reformerei (például a KALOT-vezető Kerkai Jenő vagy az ugyancsak jezsuita Varga László) kínálnak fel számunkra.

Ami pedig a népi mozgalom legnagyobb ideológiai tehertételének számító antiszemitizmust illeti, az egyes népi írók ezzel kapcsolatos, igen változatos állásfoglalásait és magatartását jól megismerhetjük a könyvből, de a mélyebb vizsgálódások alighanem más (rész)tanulmányokra várnak, több résztémában vannak is már ilyenek. A kérdéskör ma is kényes volta miatt nem lehet megelégedni a fogalmak kezelésének publicisztikus lazaságával, viszonylag egzaktnak meg kellene határozni, mit is tekintünk antiszemitizmusnak egy-egy összefüggésben. Ez nem történik meg a könyvben. Nem kielégítő azt mondani például Sinkáról, hogy „kétségkívül idegenkedett a zsidóságtól”, mert a kérdés nem az író szubjektív érzelmeinek milyensége. Hanem az, hogy megnyilvánulásaival minden esetben tiszteletben tartotta-e embertársainak emberi-polgári jogait és méltóságát, vagy pedig nem. Ez viszonylag pontosan, tárgyyszerűen megállapítható és indokolható.

A témakör túl sok neurózissal terhelt ahhoz, hogy ne kellene a lehető legegységesebb, kontúros és megnyugtató megfogalmazásokra törekedni.

*

A fentiekben elősorolt kritikai észrevételeim korántsem vonják kétségbe Papp István rokonszenves hozzáállással és jó stílusérzékkel megírt, nagy tárgyi tudásra támaszkodó, a nem szakmabeli művelt olvasó számára is jól befogadható könyvének jelentős érdemeit. Biztosra veszem, nem áll meg itt, s munkája nyomán az új nemzedék még inkább megismeri és megérti majd a népi mozgalom örökségét. Mert a népiség magatartás-példái, társadalmi programja és világszemlélete az alternatívák után kiáltó, képlekeny mai társadalmi helyzetben újra ösztönző példák, érvényes szándékok és megvilágító tanok forrása lehet.

Gyurácz Ferenc

A 32/III. gyalogzászlóalj búcsúztatás a frontra indulás előtt (Babucs Zoltán gyűjteménye)

A 32/9. puskásszázad ebédet vételező honvédei 1942 júliusában (Babucs Zoltán gyűjteménye)

Úton a hadműveleti területre (Babucs Zoltán gyűjteménye)